

Vertaalde praktijken

Culturele interferenties tussen Europa en Venezuela

Gzyl, Stefan; Avella, Ricardo

Publication date

2023

Document Version

Final published version

Published in

Oase: tijdschrift voor architectuur

Citation (APA)

Gzyl, S., & Avella, R. (2023). Vertaalde praktijken: Culturele interferenties tussen Europa en Venezuela. *Oase: tijdschrift voor architectuur*, (115), 100-107.

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable). Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights. We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Green Open Access added to TU Delft Institutional Repository

'You share, we take care!' - Taverne project

<https://www.openaccess.nl/en/you-share-we-take-care>

Otherwise as indicated in the copyright section: the publisher is the copyright holder of this work and the author uses the Dutch legislation to make this work public.

Vertaalde praktijken: Culturele interferenties tussen Europa en Venezuela

Door voortdurende crises is Venezuela de afgelopen decennia veranderd. Historisch gezien een gastland, is het nu een van 's werelds grootste leveranciers van migranten, naast Syrië en Oekraïne.¹ Veel van de kennis die naar Europa emigrerende Venezolaanse architecten hebben meegebracht, is in hun nieuwe professionele omgeving getransformeerd, gemodificeerd en gegroeid. Geïmporteerde ideeën manifesteren zich echter niet altijd even helder; ze zijn immers omgeven door een grote hoeveelheid culturele verschillen tussen twee realiteiten.

In dit artikel worden culturele interferentie en migrerende posities onderzocht aan de hand van het werk van vijf Venezolaans–Europese architecten. Daarbij worden de ontwerpmethoden, architectonische referenties, werkhoudingen en het zelf geconstrueerde beeld van de migranten afgezet tegen die van de landen waar zij momenteel werken. Op die manier onderzoeken we hoe ontvankelijk en open de Europese architectuur is voor invloeden van buitenaf.

In navolging van Robin Evans vatten we *translation* op als zowel 'beweging' als 'vertaling/omzetting', waarbij we stellen dat culturele interferentie gedijt in afwezigheid van 'een uniforme ruimte waar betekenis doorheen kan glijden'.² Uit deze analogie leiden we twee uitgangspunten af. Ten eerste kan culturele interferentie worden geconceptualiseerd als een vorm van productieve wrijving die voortvloeit uit een contact waarbij lichamen en alles wat 'onderweg wordt verbogen, gebroken of verloren gaat' een rol spelen. Ten tweede is het zowel relevant om 'betekenissen' terug te voeren tot hun oorsprong, als de 'ruimte' te verkennen waarin wrijving optreedt. De architectuurpraktijk van immigranten, een ruimte waarin voortdurend wordt onderhandeld over alternatieve methoden, houdingen en posities buiten het eigen referentiekader, biedt ons de kans zulke casussen te onderzoeken. Door middel van de inventarisatie van de contrasten en verschillen tussen de vijf ontwerpers kan er een specifiek beeld van hen worden verkregen.

Onze onderzoeksmethode bestond uit het afnemen van semigestructureerde interviews en het bezoeken van de bureaus en bouwplaatsen van vijf architecten: Max Rengifo (Londen), Rafael Bonet (Parijs), Ivano Aspesi (Boedapest), Béla Kunckel (Boedapest) en

Translating Practices: Cultural interferences between Europe and Venezuela

Constant crises have transformed Venezuela in recent decades. Historically a host country, it is now one of the world's largest suppliers of migrants, along with Syria and Ukraine.¹ Much of the knowledge brought by Venezuelan architects emigrating to Europe has been transformed, modified and grown in their new professional environment. However, the manifestation of imported ideas is not always obvious amid the many cultural differences between the two realities.

This article examines cultural interference and migrating positions through the work of five Venezuelan-European architects, contrasting migrant practitioners' design methods, architectural references, professional attitudes and self-constructions vis-à-vis the countries where they currently work. In doing so, we explore the susceptibility and openness of European architecture to influences beyond its geographical borders.

Following Robin Evans, we understand *translation* as both motion and conversion of meaning, arguing that cultural interference flourishes in the absence of 'a uniform space through which meaning may glide without modulation'.² Two points derive from this analogy: first, cultural interference can be conceptualised as a form of productive friction resulting from a contact that involves the movement of bodies and all that 'gets bent, broken or lost on the way'. Second, it is equally relevant to trace 'meanings' back to their origin as it is to explore the 'space' where friction occurs. Immigrants' architectural practice, a space where outside methods, attitudes and positions are constantly negotiated, presents an opportunity for exploring these instances. It is through the identification of the contrasts and differences between the five designers that a specific picture of each designer can be obtained.

Our method of inquiry entailed semi-structured interviews and visits to the studios and construction sites of five architects: Max Rengifo (London), Rafael Bonet (Paris), Ivano Aspesi (Budapest), Béla Kunckel (Budapest) and Vanessa Catalano (Amsterdam). All of the participants studied architecture in Caracas between the early 1990s and the turn of the century. They all started their professional life in Venezuela amid

Vanessa Catalano (Amsterdam). Alle deelnemers volgden tussen 1990–2000 een architectuuropleiding in Caracas. Zij begonnen hun loopbaan in Venezuela, middenin een periode van toenemende economische en politieke instabiliteit. Hun vertrek werd ingegeven door professionele en persoonlijke omstandigheden, van gebrek aan werk tot deelname aan internationale wedstrijden, academische bezigheden of de kans om te emigreren naar de betreffende gastlanden. Het door familiebanden of verblijf verkregen Europese burgerschap maakt deel uit van een complexe identiteit die verschillende culturen en geografische gebieden omvat, wat het maken van onderscheid tussen de positie van *insider* of *outsider* bemoeilijkt. Hun emigratie veranderde hun professionele loopbaan ingrijpend, en de architecten moesten de instrumenten die zij tijdens hun opleiding en praktijk in Venezuela hadden opgedaan, op een nieuwe manier leren gebruiken. Hoe vallen vroegere 'trajecten' en toekomstgerichte 'projecten' tijdens het ontwerpproces samen?³ Laten ze zich verzoenen of raken ze verder gescheiden? Hoe beïnvloeden vroegere ervaringen hun huidige benadering? Worden het, in een nieuwe omgeving, obstakels of juist competitieve voordelen? Wat wordt er door culturele interferentie gewonnen en wat gaat er verloren? Deze vragen vormden het uitgangspunt voor een verkenning van de uitdagingen van migratie, de kracht van het syncretisme en het dubbelzinnige antwoord op de vraag, wat het op dit moment betekent om Europeaan te zijn.

De verkenning is georganiseerd rond algemene voorbeelden van culturele interferentie die door de individuele verhalen worden geweven. Deze voorbeelden zijn te vinden in de koppen van de paragrafen, met thema's als werkhouding, praktijkcontext, aangetroffen overvloed en multiculturaliteit. Ten slotte worden culturele interferenties besproken als kansen om het kader van de beroepspraktijk uit te breiden, waarbij deze wordt omgewerkt tot een *onderhandelingsruimte* die voortdurend wordt aangepast en verrijkt.

Werkhouding

Tijdens alle interviews kwam naar voren dat er soms wrijving ontstond door verschillen in werkhouding. Dit ligt aan de specifieke manier waarop een loopbaan zich de afgelopen drie decennia in Venezuela gewoonlijk ontwikkelde. Volgens Max Rengifo zag zijn generatie

1 Bryan Pietsch en Hari Raj, 'Venezuela's Refugee Crisis Similar to Ukraine's in Scale, but Not Aid', *The Washington Post*, 4 september 2022.

2 Robin Evans, *Translations from Drawing to Building* (Cambridge, MA: MIT Press, 1997), 154.

3 Albená Yaneva, *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2009), 100.

increasing economic and political instability. Their departure was motivated by professional and personal circumstances, from lack of work to international competitions, academic pursuits or immigration opportunities in host countries. European citizenship, acquired through family or residence, is part of a complex identity that fuses disparate cultures and geographies, complicating clear-cut distinctions between positions of insider or outsider. As emigration altered their professional trajectories, each architect (re) deployed tools acquired through education and practice in Venezuela. How do past 'trajectories' and future-oriented 'projects' coincide in the act of design?³ Are they conciliated or further separated? How do previous experiences inform current approaches? Do these become obstacles or a competitive advantage in a new milieu? What is gained and lost through cultural interference? These questions were the starting point for an exploration of the challenges of migration, the power of syncretism and the ambiguity of what it means to be European today.

The research is organised around common instances of cultural interference that run through the individual narratives. These instances form the heading of each section, which explores the themes of professional attitudes, contexts of practice, newfound abundances and multiculturalism. Finally, these cultural interferences are discussed as opportunities to broaden the framework of professional practice, recasting it as a space of negotiation that is constantly adapted and enriched.

Professional Attitudes

Frictions arising from different professional attitudes crossed all interviews, the result of a particular mode of career development in Venezuela over the past three decades. According to Max Rengifo, his generation had a robust education followed by a fragile professional environment. '[In the late 1990s] we experienced the dismemberment of architecture as a profession. Few people graduated and went into an office. We worked independently on everything from competitions to detailing and construction. This made us all-rounders.'

Rafael Bonet also believes this unconventional career path has an upside. After graduating, he worked on a large and technically complex project in a small firm. Despite his inexperience, he was soon leading the

1 Bryan Pietsch and Hari Raj, 'Venezuela's Refugee Crisis Similar to Ukraine's in Scale, but Not Aid', *The Washington Post*, 4 September 2022.

2 Robin Evans, *Translations from Drawing to Building* (Cambridge, MA: MIT Press, 1997), 154.

3 Albená Yaneva, *Made by the Office for Metropolitan Architecture: An Ethnography of Design* (Rotterdam: 010 Publishers, 2009), 100.

zich na een solide opleiding geconfronteerd met een precaire beroepsomgeving. 'We hebben [aan het eind van de jaren 1990] de ontmanteling van de architectuur als mogelijk beroep meegemaakt. Er waren maar weinig mensen die afstudeerden en bij een bureau gingen werken. Wij werkten als kleine zelfstandigen aan van alles, van prijsvragen tot detaillering en constructie. Daardoor waren we van alle markten thuis,' zegt hij.

Volgens Rafael Bonet kleven er aan dit onconventionele carrière pad ook voordelen. Na zijn afstuderen werkte hij bij een klein bedrijf aan een groot en technisch ingewikkeld project. Ondanks zijn onervarenheid was hij al snel projectleider en coördineerde hij meerdere disciplines. 'Dat is in Frankrijk niet gebruikelijk. Het is een van de voordelen van het gebrek aan structuur in Venezuela,' merkt Bonet op. 'Ik leerde de architect te zien als iemand met kennis van elk aspect van het project, zoiets als een orkestleider. In Frankrijk is het architectuuronderwijs artistiek en vallen de scheidingslijnen tussen disciplines op. Architecten gaan er doorgaans vanuit dat adviseurs zonder veel vragen te stellen hun advies over een project geven, maar soms moet je de boel een beetje opschudden.' Zijn neiging om naar het waarom (niet) te vragen, die het gevolg is van zijn Venezolaanse achtergrond, heeft hem in Frankrijk zowel spanningen als complimenten opgeleverd. Hij vindt dat deze houding hem onderscheidt van zijn Franse collega's.

Vanessa Catalano kwam in 2013 naar Amsterdam om een masteropleiding te volgen. Aanvankelijk had ze het moeilijk; ze herinnert zich dat ze zich 'een timmerman tussen de filosofen' voelde. Ze wist niet hoe ze een onderzoeksvraag moest formuleren en had nog niet geleerd om een academisch werkstuk te schrijven. Dit was niet aan de orde gekomen tijdens de professionele en projectgerichte opleiding die ze in Caracas had gevolgd. Dergelijke wrijvingen kunnen tot professionele groei en persoonlijke ontwikkeling leiden. In Catalano's geval is onderzoek een van haar 'sterkste kwaliteiten' geworden, waardoor ze na haar afstuderen een beurs van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie kreeg, wat leidde tot een uitgebreide onderzoekssamenwerking met verschillende architecten en kunstenaars. Momenteel werkt ze als Creative Business Coach aan de Hogeschool Inholland, waar men grote waarde hecht aan haar opleiding als architect.

De Hongaarse context

Voor Béla Kunckel zette de verhuizing naar Boedapest en het achterlaten van een goedlopende en productieve carrière in Venezuela een proces van creatieve terugslag in gang. 'In Hongarije wordt het ontwerpproces bepaald door voorschriften en een traditionele bouwcultuur. Men werkt om beperkingen heen, om op een subtiele

project, coordinating multiple disciplines. 'This is not common in France. It is one of the advantages of the lack of structures in Venezuela,' notes Bonet. 'I learned to see the architect as someone with knowledge of every aspect of the project, like an orchestra conductor. In France, architectural education is artistic and professional divisions are striking. Architects typically assume consultants' advice on a project without much questioning, but sometimes one needs to shake the table.' His tendency to ask 'why not?', shaped by his Venezuelan background, has earned him both tensions and compliments in France. He feels that this attitude sets him apart from his French counterparts.

Vanessa Catalano arrived in Amsterdam in 2013 to pursue a Master's degree. Things were difficult initially, and she remembers 'feeling like a carpenter among philosophers'. She did not know how to formulate a research question and lacked the tools to write an academic paper. This focus was not part of her professional and project-oriented education in Caracas. Frictions such as these can lead to professional growth and personal development. In Vanessa's case, research became one of her 'strongest qualities', allowing her to win a grant from the Creative Industries Fund after graduating and leading to extensive research collaborations with architects and artists. She currently works as a Creative Business Coach at the Hogeschool Inholland, where her architectural training is greatly valued.

The Hungarian Context

For Béla Kunckel, relocating to Budapest after an established and productive career in Venezuela has entailed a process of creative restraint. 'In Hungary, the design process is shaped by regulations and longstanding building cultures. One works around limitations to insert personal convictions in subtle ways. How does one liberate space within the regular volume of the house and create continuities or spatial ambiguities when not only space but also individuals are so structured? We have done residential projects where programmatic expectations are a list of predetermined spatial relations, a departure from previous approaches where use is open-ended, and fluid spatial relations extend beyond the house.' Kunckel's attempts to question culturally rooted expectations are not always successful. 'I have been told: "This is not how we do it here." We were recently fired for inverting the relation between social and intimate spaces in a two-storey house, even though the sloping site and access informed this logical solution. The client considered it a cultural affront.' For Kunckel, the inventiveness of Venezuelan architecture is liberating 'because it allows you to be promiscuous, intellectually and formally'. While this trait results from numerous

manier persoonlijke ideeën in te kunnen brengen. Hoe maak je ruimte vrij binnen het reguliere volume van het huis en creëer je continuïteit of ruimtelijke ambiguïteit, als niet alleen de ruimte, maar ook de individuen zo gestructureerd zijn? Wij hebben woningbouwprojecten ontwikkeld waarbij de programmatische verwachtingen leidden tot een lange lijst van vooraf bepaalde ruimtelijke relaties. Dit wijkt af van mijn vroegere aanpak, waarbij allerlei gebruik mogelijk was en vloeiende ruimtelijke verhoudingen zich tot buiten het huis uitstrekten.' Kunckel's pogingen om cultureel gewortelde verwachtingen ter discussie te stellen, waren niet altijd succesvol. 'Ze zeiden gewoon: "Zo doen we dat niet hier." We zijn pas nog ontslagen, omdat we de verhouding tussen de sociale en meer persoonlijke ruimten in een huis met twee verdiepingen hadden omgekeerd, hoewel dit veel logischer was vanwege de hellende locatie en de toegankelijkheid. De opdrachtgever vond het een culturele belediging.' Kunckel vindt de inventiviteit van de Venezolaanse architectuur bevrijdend, 'omdat die je toestaat zowel intellectueel als formeel promiscue te zijn'. Dit is weliswaar het resultaat van de talrijke culturele interferenties die de architectuurpraktijk in Venezuela kenmerken, maar zijn houding stuit in Europa soms op weerstand.

Andere fricties zijn het gevolg van de historische context van de architectuurpraktijk in Venezuela, waar door de staat gesteunde ontwikkelingen een vruchtbare omgeving hebben gecreëerd voor ruimtelijk experiment en professionele ontwikkeling. Het bureau van Béla Kunckel, Glocalstudio, maakte deel uit van een groep ontwerp bureaus dat actief was sinds de jaren 1970, toen zijn vader, Dietrich Kunckel, in Venezuela arriveerde en een architectenbureau begon dat grootschalige projecten ontwikkelde in een bloeiende economie. In die goede jaren werd een generatie hooggekwalificeerde ingenieurs opgeleid en dit gaf Glocalstudio toegang tot een breed scala aan expertise dat in de loop van decennia was opgebouwd. Dit verklaart waarom het voor Béla gebruikelijk was om samen te werken met vooruitstrevende professionals die gewend waren om aan complexe projecten te werken. 'Ik heb ervaren dat dit in Hongarije anders is. Er is weinig communicatie tussen de verschillende disciplines. De architect stuurt iemand een plan en krijgt een afgerond project terug,' legt Kunckel uit. Net als bij Rafael Bonet in Parijs wordt bij hem in Hongarije het idee om de architect een leidende rol te laten spelen in multidisciplinaire teams, niet altijd goed ontvangen.

Net als Kunckel stuitte Ivano Aspesi in Hongarije op een maatschappij waar voorschriften ervoor zorgen dat nieuwbouw in het landschap past. In Venezuela bestonden die voorschriften niet. De traditionele architectuur werd daar door het moderne project overspoeld en als achterlijk beschouwd; het gebouwde erfgoed werd grotendeels

cultural interferences that enrich architectural practice in Venezuela, this attitude has been met with resistance in Europe.

Other frictions arise from the historical context of practice in Venezuela, where state-sponsored development created a fertile environment for spatial experimentation and professional growth. Béla Kunckel's office, Glocalstudio, was part of an amalgam of design firms active since the 1970s when his father, Dietrich Kunckel, arrived and established an architecture practice that developed large-scale projects in a booming economy. During those prosperous years, a generation of highly qualified engineers emerged, giving Glocalstudio access to a wide range of expertise accumulated over decades. Therefore, it was common for Béla to collaborate with forward-thinking professionals used to working on complex projects. 'My experience in Hungary has been different. There is little communication among various disciplines. The architect sends a plan and receives a finished project back,' explains Kunckel. Similarly to Rafael Bonet in Paris, the prospect of assuming a leadership role in multidisciplinary teams is not always well received.

Like Kunckel, Ivano Aspesi encountered in Hungary a society where regulations ensure that new constructions fit into the built landscape. In Venezuela, these concerns were absent. Traditional architecture was overwhelmed by the project of modernity, considered backward, and built heritage was largely destroyed. Considering vernacular architecture traditions was ultimately the designer's choice and an intellectual exercise with interpretative freedom. For Aspesi, building regulations feel like a straitjacket. 'In Hungary, each area has its norms and traditions, demanding extensive research on typologies or construction techniques. Excessive attention to these issues reduces other types of architectural interventions.'

On the other hand, Aspesi states that this difficulty has allowed him to learn from architects like Imre Makovecz, who innovate while revisiting building traditions. 'That [creative reinterpretation] was our approach to three single-family houses we designed in Pomáz, Szentendre and Veszprém.' Kunckel and Aspesi have had to adjust their expectations and leave behind liberties they were accustomed to in order to practice in a European context. However, a challenging new environment has also led them to open up an enriching space of creative negotiation.

Newfound Abundances

Seeing the context of the country they arrived in with foreign-trained eyes gave interviewees an advantage on multiple occasions. Whether identifying new abundances available for the taking or discovering opportunities,

vernietigd. Het was uiteindelijk aan de ontwerper om al dan niet rekening te houden met de traditionele architectuur — een intellectuele oefening om vrijelijk te kunnen interpreteren. Voor Aspesi voelen de bouwvoorschriften aan als een keurslijf. 'In Hongarije heeft elk gebied zijn normen en tradities en die vereisen uitgebreid onderzoek naar typologieën en bouwtechnieken. De overdreven aandacht voor zulke kwesties beperkt de inzet van andere soorten architectonische ingrepen.'

Anderzijds stelt Aspesi dat hij door deze problematiek heeft kunnen leren van architecten als Imre Makovecz, die innoveren terwijl ze bouwtradities opnieuw bestuderen. 'Deze [creatieve herinterpretatie] vormde de basis voor drie eengezinswoningen die we hebben ontworpen in Pomáz, Szentendre en Veszprém.' Kunckel en Aspesi hebben hun verwachtingen moeten bijstellen en de vrijheden waaraan ze gewend waren, achter zich moeten laten om in een Europese context te kunnen werken. Deze uitdagende nieuwe omgeving is echter ook verrijkend gebleken; er is ruimte voor creatieve onderhandeling ontstaan.

Aangetroffen overvloed

Het feit dat de geïnterviewden de context van het land waarin ze aankwamen met een elders getrainde blik bezagen, bleek meermalen een voordeel. Of het nu ging om het identificeren van de overvloed die ze aantreffen en die voor het grijpen lag, of om het ontdekken van kansen die ze konden benutten, hun invalshoek als buitenstaander werd een troef die mogelijkheden schiep.

Catalano vertelt dat ze de academische wereld en haar baan als docent intellectueel stimulerend vindt. De timmerman in haar vindt echter dat haar creatieve kant er niet helemaal tot zijn recht komt. Om de tijd die ze aan haar interesses besteedt in evenwicht te brengen, is ze een praktijk begonnen voor het maken van meubels van schroot en tweedehands materialen. Dit idee kwam voort uit de cultuurschok die ze kreeg, toen ze zag hoe prima meubilair hier aan de straat wordt gezet, terwijl het nog zou kunnen worden hergebruikt. 'Ik realiseerde me al snel dat de rijkdom en de mogelijkheden in Nederland overvloedig zijn: je kunt waardevolle voorwerpen die je op straat vindt hergebruiken en het is gemakkelijk om royale subsidies aan te vragen,' zegt ze. 'Bovendien zijn Nederlanders heel ontvankelijk. Het kan gebeuren dat je met de directeur van een instelling in gesprek raakt en dat daar een nieuw project uit voortkomt. Die overvloed is normaal voor wie in deze realiteit geboren is, en misschien zien sommige mensen het daarom niet meer, maar ik zie het echt als een manier om mijn pad op mijn eigen manier te bewandelen.'

De vaardigheden die Ivano Aspesi in Venezuela heeft opgedaan, gaven hem een competitief voordeel op de Hongaarse markt voor interieurrenovatie. Toen de

an outsider's angle became an asset that opened up possibilities.

Catalano shares that she finds academia and her teaching job intellectually stimulating. However, the carpenter in her finds that her creative side has not entirely found a place there. To balance her fields of interest, she has a practice making furniture with scrap and second-hand materials. The idea came from the cultural shock of seeing perfectly good furniture left out on the stoop when it could be upcycled instead. 'I soon realised that wealth and opportunities are bountiful in the Netherlands: you can use valuable resources found on the street and easily apply for generous grants,' she says. 'Moreover, the Dutch are very receptive. It is not impossible to talk to the director of an institution and end with a new project. That abundance is normal for those born into this reality, and maybe that is why some cannot perceive it, but I see it clearly as a way to create my path.'

For Ivano Aspesi, skills acquired in Venezuela gave him a competitive edge in Hungary's interior renovation market. As the crisis slowed and scaled down the construction industry, architects, engineers and contractors often engaged in small projects, for which they were over-qualified. A distorted economy raised customer expectations and the quality standards of an otherwise unpretentious market. In parallel, hyperinflation and devaluation required renovations to be carried out expeditiously, short-circuiting established project phases. After arriving in Budapest in 2018, Aspesi discovered that as Hungary's economy develops and attracts foreign capital, the demand for skilled professionals and contractors in the renovation sector also increases. However, in his opinion, the country lacks the expertise to carry out renovations with the quality and time constraints expected by some clients. Aspesi's Venezuelan experience has allowed him to fill a void faster than the system could do so organically. Thus, his studio is positioning itself advantageously in a time of unprecedented openness as Hungary emerges from a historical lethargy.

Multicultural Backgrounds

As a form of interference, cultural differences enrich architectural design and are an asset that allows architects to negotiate various spaces of professional practice, from construction sites to client meetings. As we visited the construction site of Bonet's first ground-up single-family house in Paris, we met Colombian carpenters, French electricians and Portuguese painters. The office intern was also there, a Romanian-born architecture student who grew up in Spain. 'Chantiers are multicultural. My diverse background allows me to get along with the crew,' says Bonet, who claims his

bouwsector vanwege de crisis vertraagde en inkromp, begonnen architecten, ingenieurs en aannemers zich in veel gevallen bezig te houden met kleine projecten, waarvoor ze overgekwalificeerd waren. De verstoorde economie verhoogde de verwachtingen van de klant en de kwaliteitsnormen van een overwegend pretentieuze markt. Tegelijkertijd moesten renovaties vanwege de hyperinflatie en devaluatie snel worden uitgevoerd, waardoor vastgestelde projectfasen werden ingekort. Na zijn aankomst in Boedapest in 2018 ontdekte Aspesi dat, naarmate de Hongaarse economie groeide en er buitenlands kapitaal werd aangetrokken, de vraag naar geschoolde professionals en aannemers in de renovatiesector toenam. Volgens hem ontbreekt het in het land echter aan de expertise om renovaties uit te voeren in de kwaliteit en het tijdsbestek dat sommige opdrachtgevers verwachten. Dankzij Aspesi's Venezolaanse ervaring kan hij leemtes sneller opvullen dan het systeem organisatorisch zou kunnen. Zijn bureau kan zich dus gunstig positioneren in deze tijd van ongekende openheid, waarin Hongarije zijn historische lethargie van zich afschudt.

Multiculturele achtergronden

Als een vorm van interferentie verrijken culturele verschillen het architectonisch ontwerp. Het zijn troeven die architecten in staat stellen actief te zijn op verschillende momenten in de beroepspraktijk — op de bouwplaats tot ontmoetingen met opdrachtgevers. Op bezoek op de bouwplaats van Bonet's eerste eengezinswoning in Parijs ontmoetten we Colombiaanse timmerlieden, Franse elektriciens en Portugese schilders. De stagiaire van het bureau was er ook, een in Roemenië geboren architectuurstudent die in Spanje is opgegroeid. 'Bouwplaatsen zijn multicultureel. Ik kan door mijn diverse achtergrond goed overweg met het personeel,' zegt Bonet, die stelt dat zijn ervaring het persoonlijke wereldbeeld en de constructie van de architect als een ruimdenkende, wereldse figuur ondersteunt. Tijdens onze rondleiding wijst hij op een houten rasterplafond en erkent de Scandinavische invloed ervan (Bonet woonde als tiener in Zweden). Vervolgens loopt hij naar de glazen schuifdeuren die de keuken met het terras verbinden, een van de plaatsen waar de grenzen tussen binnen en buiten vervagen. 'Ik ben een *Caraqueño*-architect,' zegt hij, 'ik verwijs niet expliciet naar tropische architectuur wanneer ik mijn ontwerpintenties uitleg, maar het spoor van mijn ervaring is in dit geval heel duidelijk.'

Max Rengifo beseftte dat zijn achtergrond een voordeel kon zijn tijdens een gesprek met een Britse partner in de tijd dat hij als projectleider bij een jong bureau werkte. 'Aanvankelijk werkte ik achter de schermen. Toen het bureau begon te groeien, moest ik ook presentaties houden voor opdrachtgevers. Ik voelde me niet in mijn element,' herinnert hij zich. 'Na een

experience sustains personal worldviews and the construction of the architect as an open-minded, worldly professional. As we tour the site, he points to a wooden lattice ceiling and acknowledges its Scandinavian influence — Bonet lived in Sweden as a teenager — before walking to the sliding glass doors linking the kitchen and terrace, one of the transitions where limits between inside and outside are blurred. 'I am a *Caraqueño* architect,' he claims. 'I do not explicitly allude to tropical architecture when explaining design intentions, but the trail of my experience is there, in this case very consciously.'

For Max Rengifo, awareness of his background as an advantage came from a dialogue with a British partner while working as a project director in a young firm. 'Initially, I worked backstage. When the office started growing, I had to present to clients too. I felt out of my element,' he recalls. 'After one presentation, my partner noticed my discomfort and said: "They don't know where you come from. Use that because no one else in this office has that liberty." Something clicked.' From there on, he perceived his accent and background as tools that could open doors in the hierarchical British society. As an instance of cultural interference, Max's outsider position has expanded his range of communication and choice of projects.

For many years, Rengifo has found in public competitions a terrain where cultural differences and the willingness to question fixed structures add value to design proposals. Recalling one such instance, he mentions the Wigan Life Centre competition in 2010. 'For me, it was unheard of that a multi-million civic project did not allocate a single pound for public space. I proposed to dedicate 10 per cent of the budget to a square in front of the building. Even within the office, I had to argue for this, but the decision won the competition. No other entry proposed this because it was not in the brief as the budget for public space comes from elsewhere.' Admittedly, this concern relates to life in Caracas, where public space is scarce and, therefore, much desired, to the extent that it is a recurring theme in design studios at architecture schools.

Conclusions

We set out to expand the theme of cultural interferences in architecture by analysing the practices of immigrant architects. Their biographical relationship with Europe destabilises traditional ideas about that continent as a clearly defined geographical and cultural space, exposing a more complex reality shaped by international migration and multiple cultural affiliations. Tracing the migratory history and cultural heritage of our interviewees reveals a personal and intergenerational pinball that spans numerous countries on two

presentatie merkte mijn partner mijn ongemak en zei: “Ze weten niet waar je vandaan komt. Gebruik dat, want niemand anders binnen dit bureau heeft die vrijheid”. Toen viel het kwartje.’ Vanaf dat moment zag hij zijn accent en achtergrond als instrumenten die deuren konden openen in de hiërarchische Britse samenleving. Als een voorbeeld van culturele interferentie demonstreert Rengifo’s positie als buitenstaander hoe die zijn communicatieve bereik vergrootte en het aantal projecten waaraan hij kon werken.

Rengifo neemt al vele jaren deel aan openbare prijsvragen. Het is een terrein waar culturele verschillen en de bereidheid om vaste structuren ter discussie te stellen, waarde toevoegen aan ontwerpvoorstellen. Als voorbeeld noemt hij de prijsvraag voor het Wigan Life Centre in 2010. ‘Ik vond het ongehoord dat bij een dergelijk miljoenenproject geen Pond voor de openbare ruimte werd uitgetrokken. Ik stelde voor om 10 procent van het budget te besteden aan een plein voor het gebouw. Zelfs binnen het bureau moest ik hiervoor pleiten, maar dankzij dit besluit wonnen we de prijsvraag. Geen enkele andere inzending had zoiets voorgesteld: omdat het niet in de opdracht stond, omdat het budget voor de openbare ruimte elders vandaan komt. Ik geef overigens toe dat het een aandachtspunt is dat te maken heeft met het leven in Caracas, waar openbare ruimte schaars en dus zeer in trek is, zelfs in die mate dat het een terugkerend thema is tijdens ontwerpstudio’s op architectuurscholen.’

Conclusies

Het was ons doel het thema van culturele interferenties in de architectuur uit te breiden door de praktijken van geïmmigreerde architecten te analyseren. Hun biografische relatie met Europa gooit traditionele ideeën overboord over dat werelddeel als een duidelijk afgebakende geografische en culturele ruimte, en legt een complexere werkelijkheid bloot, die wordt gevormd door internationale migratie en het bestaan van talloze culturele verbanden. Als we de migratiegeschiedenis en het culturele erfgoed van onze geïnterviewden nagaan, zien we een persoonlijke en intergenerationele flipperkast die talrijke landen en twee continenten omspant. Dit betekent dat culturele interferentie een cumulatief proces is dat een duidelijk onderscheid tussen plaats van herkomst en plaats van bestemming onmogelijk maakt. Aangezien Europa in toenemende mate gevormd zal worden door nieuwe soorten burgers bestaat het gevaar dat we, als we uitsluitend onderzoeken hoe lokale Europese culturen elkaar beïnvloeden, bredere en even relevante stimuli van buiten Europa over het hoofd zien.

Onze opvatting van onszelf als in Europa werkende allochtone architecten veranderde, terwijl we bureaus bezochten en collega’s interviewden. Door individuele

continents, making cultural interference a cumulative process that prevents clear distinctions between places of origin and destination. As Europe is increasingly shaped by new kinds of citizenship, asking only how local European cultures influence each other risks missing broader and equally relevant stimuli from beyond Europe.

Our conception of ourselves as immigrant architects practicing in Europe changed as we visited offices and interviewed colleagues. By contrasting individual trajectories with backgrounds shaped by the different European countries, it became clear that aspects of practice upheld as evidence of advanced professional organisation – specialisation, labour division and professional boundaries – can also be seen as shortcomings because they limit architectural possibilities. Inversely, limitations created by the Venezuelan crisis demanded skills and resourcefulness that later became a competitive asset. Hence, having worked in a context where opportunities are few and far between, newfound abundances in Europe create fertile ground for professional growth. However, our participants were not alone in this process. As Rafael Bonet put it, local partnerships pave the way by familiarising immigrant practitioners with building regulations and techniques, signing construction documents, interpreting cultural codes, or translating a foreign language.

The everyday reality of architectural practice, its negotiations, limitations and situatedness, transforms family ties to Europe and immigration restrictions. It creates a space that conditions self-perception as immigrants and relations to the homeland. Just as it is through contrast that an outline of the European architect emerges, it is also through differentiation and detachment that a profile of the Venezuelan architect of today can be tentatively delineated, aligned with what Béla Kunckel calls the ‘promiscuity’ of Latin American architecture. ‘Some argue that Venezuelans do not have a strong cultural identity, like that of so many European nations, but we do have a culture,’ he says. ‘That capacity for syncretism, absorption and reinterpretation, for unbiasedly taking what you want and discarding the rest is a cultural trait. That attitude gives you elasticity, humour and a way of dealing with problems uncommon in Europe.’

Migration altered the careers of these five architects. Their education and careers in Venezuela conditioned the skills they later acquired and that continue to inform their work. Béla Kunckel’s clashes with clients over rigid layouts, Max Rengifo’s challenging assumptions through architectural competitions or Ivano Aspesi’s success with local clients are instances whereby migrating positions are continuously adjusted

trajecten af te zetten tegen achtergronden, gevormd door de verschillende Europese landen, werd duidelijk dat aspecten van de praktijk als bewijs van een geavanceerde professionele organisatie – specialisatie, arbeidsdeling en professionele grenzen – óók kunnen worden gezien als tekortkomingen, omdat ze architectonische mogelijkheden beperken. Omgekeerd vroegen de door de Venezolaanse crisis ontstane beperkingen om vaardigheden en een vindingrijkheid die later competitieve voordelen bleken op te leveren. Na gewerkt te hebben in een omgeving waar kansen schaars waren en zelden voorkwamen, vormden de in Europa aangetroffen overvloedige mogelijkheden een vruchtbare bodem voor professionele groei. Onze deelnemers stonden er echter niet alleen voor. Lokale partnerschappen effenden – om met Rafael Bonet te spreken – de weg door immigranten vertrouwd te maken met bouwvoorschriften en –technieken, hoe bouwdocumenten te ondertekenen, culturele codes te interpreteren of een vertaalslag te kunnen maken.

De dagelijkse realiteit van de architectuurpraktijk heeft reeds bestaande banden met Europa die de geïnterviewden hadden in een ander daglicht gezet. Dagelijkse fricties en praktische routines creëren een ruimte waar het zelfbeeld van de immigrant en de relatie met het thuisland worden geconditioneerd. Net zoals door contrast een beeld ontstaat van de Europese architect, is het ook door differentiatie en onthechting dat een profiel van de Venezolaanse architect van vandaag kan worden opgesteld, afgestemd op wat Béla Kunckel de ‘promiscuïteit’ van de Latijns–Amerikaanse architectuur noemt. ‘Er wordt wel gezegd dat Venezolanen geen sterke culturele identiteit hebben, zoals veel Europese landen, maar we hebben wel een cultuur,’ zegt hij, ‘en dit vermogen om te syncretiseren, te absorberen en te herinterpreteren, om onbevooroordeeld te nemen wat je wilt en de rest weg te gooien, is een culturele eigenschap. Die houding biedt je elasticiteit, humor en een manier van omgaan met problemen die in Europa ongebruikelijk is.’

Migratie heeft de loopbanen van deze vijf architecten veranderd. Hun opleiding en carrière in Venezuela waren beslissend voor de vaardigheden die zij later verwierven en die nog steeds hun werk bepalen. Béla Kunckel’s botsingen met klanten over rigide indelingen, de manier waarop Max Rengifo aannames onderuithaalt door middel van prijsvragen en Ivano Aspesi’s succes met lokale opdrachtgevers zijn voorbeelden die laten zien hoe migrerende posities voortdurend worden aangepast en verrijkt. Zo ontstaat er een ankerplaats waar onderhandeld kan worden over verschuivende percepties – die mogelijk nooit definitief tot rust komen. Culturele interferentie is de ruimte van deze onderhandeling.

Vertaling: InOtherWords, Maria van Tol

and enriched, providing a mooring against which shifting perceptions are negotiated, perhaps to never definitively settle. Cultural interference is the space of this negotiation.